

Myten om 'den gamla goda svensktiden' och dess betydelse för Estland

Mart Kuldkepp

Denna artikel handlar inte om den svenska tiden i Estlands historia som den verkligen var, utan om myten om "den gamla goda svensktiden", något som sannolikt uppstod först efter svensktidens slut. Senare kom myten att ha även en viss politisk betydelse i Estland, särskilt från och med den estniska nationella rörelsens framväxt under det sena 1800- och tidiga 1900-talet.

Mitt tema här utgör egentligen en del av ett bredare ämne: frågan om Estlands "nordiskhet" eller "nordiska identitet", dvs uppfattningen att också Estland borde ses närmast som ett nordiskt land, eller i alla fall en del av östersjöregionen som även inkluderar de skandinaviska länderna. Det var just i det sammanhanget myten om den gamla goda svensktiden har spelade en viktig politisk roll: myten bidrog till att historiskt legitimera idén om Estland som ett östersjöländ med en naturlig strävan för politiskt och kulturellt samarbete med andra östersjöländ, särskilt de skandinaviska.

Frågan om likheter och gemensamma intressen mellan Estland och de skandinaviska länderna är naturligtvis mycket aktuell även i dag, inte minst här på De Svenska Historiedagarna i Tallinn, ett evenemang som har beröringspunkter mellan estnisk och svensk historia som huvudämne. Frågans politiska betydelse kommer dessutom sannolikt att öka i framtiden, ju viktigare det regionala samarbetet blir i ljus av de nya geopolitiska spänningarna i Östersjöområdet. I samband med nya insatser för att förstärka Skandinavien kulturella och ekonomiska roll (det s-k *soft power*) i området och möjliggöra en ännu större grad av samarbete mellan östersjöländerna kommer även identitetsfrågor att ha en viss roll.

Jag vågar säga att alla som både förr och nu haft erfarenheter med dessa och liknande initiativ i Estland har stött på myten om den gamla goda svensktiden: uppfattningen att det stormaktstida svenska väldet i Estland skulle ha varit en särskilt gynnsam period i estnisk historia. Denna myt, fortfarande allmänt känd i Estland, är en gengångare från tiden då begreppet *soft power* inte fanns till. Men kanske mer än något annat har den bidragit till att skapa i Estland en positiv sverigebild som – berättigad eller inte – har under de sista hundra åren underlättat de estnisk-svenska och baltisk-skandinaviska förbindelserna.

Den folkliga traditionen om svensktiden

Att de med esterna bebodda territorierna var under den svenska stormaktstiden under den

svenska kronans makt, är ett historiskt faktum; men det är ju inte bara faktumet eller händelsen som är viktigt, utan man måste ta i beräkningen också dess senare verkan eller *afterlife*. Med svensktiden gick det av någon anledning så att den började bland folket uppfattas som ”den gamla goda svensktiden”, ett slags övertygelse att 1600-talets svenska välde i Östersjöprovinserna Estland och Livland hade varit en särskilt bra tid för den estniska bondebefolkningen, och en särskilt dålig tid för deras närmaste herrar, de balttyska godsägarna, som fram till hösten 1918 utgjorde den historiskt rådande överklassen i Östersjöprovinserna.

Man kan påstå att det finns en kärna av sanning i denna tanke. Sverige gjorde verkligen vissa viktiga civilisatoriska insatser i Östersjöprovinserna under 1600-talet. Framför allt kan man nämna grundandet av Tartuuniversitetet år 1632, samt försök att skapa allmän folkskola för bönderna. Dessutom hade kungen Karl XI genomfört en omfattande reduktion av gods under 1680-talet, något som nämnvärt försvagade den balttyska adelns ställning och förbättrade situationen för en stor del av bondebefolkningen, som nu lydde direkt under kronan, snarare än de egenmäktiga godsherrarna. Mot slutet av svensktiden gjorde man även försök att avskaffa livegenskapen, något som det Stora nordiska kriget dock satte stopp på.

Men samtidigt är det klart att estniska bönder under 1600-talet inte kunde ha haft någon uppfattning om att de levde under den goda svensktiden. Myten måste ha uppstått senare, troligen under 1700-talet, då böndernas situation hade försämrats både rättsligt och ekonomiskt. I samband med Nystadsfreden hade den ryske tsaren återbekräftat den balttyska adelns privilegier, inklusive dessa som de förlorat pga den svenska statens ingripande. Därefter fick godsägare ha i princip obegränsad makt över sina bönder, t o m rättigheten att köpa och sälja dem. Någon riktig lindring kom det inte förr än på 1810-talet. Det är därför fullt möjligt att det var just under dessa grymma omständigheter man ”erinrade sig de mer eller mindre regelbundna förhållanden, välståndet och det av staten tryggade rättstillståndet, som härskade under slutet av den svenska tiden” – som den estniska historikern Evald Blumfeldt uttryckte det på 1930-talet.

Det är inte lätt att hitta trovärdiga uppgifter om hur gammal denna estniska svenskkärlek egentligen är. Det finns dock enstaka belegg som visar att det kunde ha varit ett faktum redan under 1700-talet. T. ex. vistade en hemlig agent till den svenske kungen Gustav III under åren 1787-1788 i Estland för att sondera sinnesstämningen för ett nytt krig mellan Sverige och Ryssland. Efter att ha återvänt till Sverige kunde spionen rapportera, att Östersjöprovinsernas adel inte hade något i princip mot att åter igen lyda under svensk makt, men man var rädd, att

bönderna skulle resa sig upp så snart de fick höra att den svenska hären var på väg.

Dessutom finns det estniska folksagor som handlar om svensktiden. De tecknades ner först på 1800-talet men troligen är i alla fall några av dem av äldre ursprung. I sagorna framstår det en mycket positiv bild om den gode svenske kungen Karl och hans generaler, som spelar rollen av den estniska bondens beskyddare gentemot den balttyske godsherrens godtycke.

I en av de vanligaste folksagotyperna uppträder kungen inte alls som någon krigshjälte, utan befinner sig på flykt från fienden (vanligen ryssar). Under flykten råkar han ut för något slags farlig situation och måste be om hjälp från en bonde. Bonden gömmer kungen någonstans i sin stuga, klär honom till en gammal kärring eller liknande, och kungen blir därmed räddad pga bondens uppfinningsrikedom. När hotet är förbi tackar den storsinnade kungen genom att skänka sin räddare en gård eller ett stycke jord. Det betydde bondens befrielse från livegenskap och tvångsarbete.

Motivet om kungen som befinner sig på flykt kan relateras till den folkliga krigsupplevelsen, som hade lite med de reguljära styrkorna och slagfälten att skaffa. Däremot inkluderade det sammanstötningar med hopar av fribytare och partigångare och försök att hitta för sig gömställen och tillflyktsorter. I folksagorna har även kungen, liksom folket, blivit en flykting. Också i andra hänseenden står kungen folket nära. I sagorna bär han folkets kläder, sover i deras hus, lämnar kvar sina ägodelar som gåvor osv. I sammanträffanden med adelsmän står han alltid på folkets sida.

Andra folksagor inkluderar övernaturliga element. Ibland har kungen den magiska kraften att få träd att växa genom att sticka en käpp, stång, träd eller liknande i marken. Sagoberättaren tillägger att när trädet skjuter upp och börjar grönska skulle kungen komma tillbaka, befria livegna bönder från sina godsherrar och ställa dem åter under den svenska kronans makt. Sådana ”svenska kungens ekar” fanns och möjligtvis ännu finns på flera ställen i Estland.

Sådana framåtblickande politiska motiv är för övrigt rätt vanliga i sagor om den svenske kungen. I några fall ber han till Gud för att Gud ska rädda det estniska folket ur den kommande ryska fångenskapen. Det finns t. o. m. en folksaga om hur Karl XII och den ryske tsaren Peter den Store beslutar att avgöra sinsemellan till vem Estland skulle rätteligen tillhöra. Man prövar saken på olika magiska sätt och naturligtvis visar alla tecken att det är den svenske kungen som är den rätte landsherren.

Helhetsintrycket som man får av de bevarade texterna är att folktraditioner om den bondevänlige svenske kungen inte var enbart underhållande utan hade också andra funktioner.

Övertygelsen att man fått sin gård som en gåva av kungen var ett argument med juridiska implikationer. Ännu året 1938 ledde en man med namnet Peeter Marjak rättegång mot den estniska staten med avsikten att få tillbaka minst en del av sitt arvgods som enligt traditionen hade skänkts till hans förfäder av den svenske kungen (enligt den tillhörande historien hade kungen förlorat en stövel under jakten. Bonden hade skaffat honom en ny stövel och fått gården till tack).

Men vad som är ännu viktigare är att dessa folksagor och gård eller ekar som sagorna var förankrade till kunde ha spelat en viss gemenskapsbildande roll, särskilt eftersom de ofta innehöll något slags spådom om framtiden. Denna folkliga politiska längtan, hoppet att de estniska bönderna åter igen skulle bli frälsta av Sverige, kallade historikern Hendrik Sepp redan under 1920-talet för "ideologi" och en annan historiker Evald Blumfeldt på 1930-talet för "messiastro".

Om det stämmer att dessa folksagor är äldre än 1800-talet och att estniska bönder redan under 1700-talet i någon mån hyste förhoppningar om att den gamla goda svensktiden skulle komma tillbaka, kan denna längtan betraktas som nog det tidigaste exemplet på att den estniska bondebefolkningen hade en politisk målsättning som avskiljde sig från den balttyska adelns.

Men i alla fall är det klart att när sagorna skrevs ned på 1800-talet, fanns det en folklig trosföreställning som förknippade bättre framtid med Sverige. Hendrik Sepp påpekar att ännu under Första världskriget trodde några gamla människor att det inte skulle bli fred innan den svenska makten återupprättades – liksom en oväntad aning av den senare svenska självbilden om Sverige som en moralsk stormakt och förebild för andra!

Estlands geopolitiska östersjöidentitet

Den folkliga myten om den gamla goda svensktiden kunde lätt ha fallit i glömska under 1800- och 1900-talet, som det skedde med många andra aspekter av den traditionella bondekulturen som röjdes undan av stora moderniserings- och urbaniseringsprocesser. Men myten om den gamla goda svensktiden fick en politisk *afterlife* : den räddades av den estniska nationella rörelsen som uppstod under andra hälften av 1800-talet och kom ungefär kring sekelskiftet 1900 fram till en politisk åskådning som inkluderade idén om Estland som ett östersjöland. Det är just på grund av sin viktighet för den estniska nationella identiteten i östersjösammanhang att myten om den gamla goda svensktiden har överlevt sedan dess.

Varför blev östersjödimensionen så viktig för den estniska nationella identiteten?

Ett begrepp som kunde användas för att förklara detta är geopolitiken. Det handlar om ett deterministiskt eller quasideterministiskt tankesätt som binder ihop geografi och politik och betonar de starka förbindelserna dem emellan. En stats eller en nations geografiska läge och beskaffenhet uppfattas som något av avgörande betydelse för dess öde och politiska utsikter: det determineras av vem som är landets grannar, vilka naturresurser det har, hur stor är dess folkmängd osv.

Geopolitiska argument verkar ofta rätt övertygande eftersom de är baserade på något som kan uppfattas som konkret och rå verklighet, nämligen geografi, till skillnad från den mer svävande politiken. Den geografiska särprägel kan användas för att förklara staternas beteendemönster utan att involvera ideologiernas och rent politiska förhållandenas invecklade värld. Det är också därför geopolitiska förklaringar har ofta framförts av personer som anser sig vara nyktra och realpolitiska tänkare.

T. ex. var många svenska – och inte bara svenska – politiker och statsvetare under slutet av 1800- och början av 1900-talet övertygade om att Ryssland som stat kännetecknas av en "naturlig" och oupphörlig strävan att få tillgång ut till världshavet. T. ex. betecknade den kände svenske statsvetaren Rudolf Kjellén under sommaren 1915 Ryssland som "den bakre delen av två kontinenter, Europa och Asien", en ställning som en stormakt som Ryssland enligt Kjellén aldrig skulle bli tillfreds med. Därför fanns det anledning att vara mycket orolig över Sveriges framtid, eftersom det förutsattes att Rysslands väg mot oceanen skulle gå över den norra delen av den skandinaviska halvön. Sverige och Norge kunde därigenom när som helst bli offer för ryskt angrepp. Om det fanns verkliga ryska anfallsplaner mot Skandinavien eller inte var närmast irrelevant: rädslan baserades på geopolitiska tankekonstruktioner som ansågs orubbliga.

Sådana geopolitiskt deterministiska beteendemönster tillskrevs förstas inte bara till ens grannar, utan också till den egna staten och den egna nationen. Den förste ledaren av den estniska nationella rörelsen som beskrev det av esterna bebodda territoriet ur ett geopolitiskt perspektiv var Jakob Hurt år 1869. Egentligen var hans syfte därmed att visa för den balttyska eliten, den dåvarande överklassen och politiskt och ekonomiskt dominerande folkgruppen i Estland, att esterna borde beviljas möjlighet för undervisning på sitt modersmål på gymnasienivå, något som inte alls var någon självklarhet under den tiden.

Som ett argument för detta utpekade Hurt att genom utbildningen på modersmålet skulle kunna man garantera den estniska nationens fortsatta bevarande, som i sin tur, tack vare sin starka nationkänsla, skulle utgöra en skyddsvall mot russifieringshotet och därigenom skydda

även balttyskarna själva. Samtidigt tyckte Hurt att det vore meningslöst att försöka germanisera esterna, eftersom det skulle bara medföra liknande aktioner från den ryska regeringens sida och leda slutligen till den västerländska luteranismens försvinnande i landet.

Ungefär liknande argument avände Jakob Hurt även i ett annat tal fem år senare där han beskrev det av esterna bebodda territoriet som naturligt isolerat tack vare dess etnografiska och geografiska gränser gentemot andra länder, ett buffertterritorium mellan öst och väst. Samtidigt använde Hurt geopolitiska argument för att skapa ett narrativ om den estniska nationens starka nationalkänsla som även balttyskar och ryssar borde acceptera och förlika sig med.

I början av 1900-talet hade förutsättningarna redan blivit annorlunda: man behövde inte längre särskilt bevisa att esterna är livskraftiga som nation och därför berättigade för att alls ha en framtid. Därmed försvann också Hurts tankesätt som sökte framställa esterna som ett folk isolerat från de andra och bestående tack vare sin inre kraft. I stället började man nu uppfatta esterna som ett folk i krigs- och belägringstillstånd, en nation som under århundraden fått uthärda krig och angrepp, men som även själv utfört likadana handlingar. År 1909 beskrev en av den nya generationens ledare av den nationella rörelsen, Villem Reiman, esterna som ett folk med ett äventyrligt och krigiskt förflutna, ett folk som länge behövt bo i korsvägen av främmande maktambitioner. På grund av detta hade Estland folk alltid kämpat för sin existens, och hade aldrig upplevt någon form av gyllene forntid.

Tvärtom: genom att esterna hade bosatt sig på Östersjöns östkust hade de enligt Reiman öppnat "en ström av olyckor som aldrig ville ta slut." Men inte heller esterna hade förblivit passiva när utländska kungar och här plundrade och härjade i Estland, även esterna hade deltagit i den internationella politiken på samma krigiska sätt. Enligt Reiman hade esterna t. ex. segrat över den svenske kungen Yngvar i Kividepää slag på Ösel, och dessutom organiserat därefter en hämndexpedition till Sverige och förstört svearnas huvudstad Sigtuna. Därmed lämnade Reiman förstås obeaktat att, som var väl känt redan i hans dagar, hade det varit 400 år mellan dessa två händelser.

Enligt Reiman lyckades det esternas fiender att underkuva dem först under början av 1200-talet och då genom att samla ihop alla fientliga krafter – tyska orden, danskar och svenskar – för en gemensam aktion. Även då hade det skett endast efter en långdragen och heroisk frihetskamp.

Reimans idé att det var just det ofördelaktiga geografiska läget som var orsaken till det estniska folkets olyckliga öde fick snabb spridning i den estniska nationella rörelsen och blev

snabbt en av den estniska nationella historieuppfattningens grundidéer. Liksom vanligt i geopolitiska tankesätt brukade man lägga huvudskulden på dåliga grannar, särskilt tyskar och ryssar som på grund av sina geopolitiska intressen inte hade kunnat lämna esterna ifred. Men inte alla krigiska grannar betraktades som lika dåliga. Det leder oss så småningom till idén om den estniska gemenskapen med Norden.

Historieskrivningen och politiken under tidiga 1900-talet

Det är viktigt att utpeka att självständighetsidén är av ganska sen ursprung i den estniska nationella rörelsens ideologi. Egentligen enade de estniska politiska partierna sig för självständigheten som det gemensamma målet först i december 1917 i den yttersta nödens stund, när oktoberrevolutionen i Ryssland hade omöjliggjort varje utsikt om att Ryssland skulle fortsätta i den demokratiska banan som februarirevolutionen hade givit förhoppningar till, och de tyska trupperna snabbt närmade sig till den estniska gränsen.

Den 24 februari 1918 lyckades man förklara man Estland självständigt kort innan tyskarna var framme i Tallinn. Det var närmast ett desperat steg för att försäkra att esternas intressen skulle iaktas under den kommande fredskonferensen vid krigsslutet. Om och i vilken utsträckning man skulle kunna bevara denna självständighet och bygga upp en nationalestnisk stat var väldigt oklart i alla fall fram till februari 1920. Då slöt Estland fred med Sovjetryssland, de två staterna erkände varanda *de jure* och Estlands självständighet fick därmed ett fotfäste – liksom även Sovjetrysslands.

Men under sekelskiftet 1900 var den estniska nationella rörelsen inte alls inriktad på att etablera någon egen stat. Dess högsta mål var kulturell och till en viss grad politisk autonomi inom Estlands etnografiska gränser. Men det kunde ifrågasättas om denna autonomi verkligen var möjligt i den ryska staten. Möjligtvis kunde man byta ut sin brödherre mot ett förmånligare alternativ?

Samtidigt som den estniska nationalismen började uppfatta balttyskar och till mindre utsträckning ryssar som det estniska folkets historiska fiender, började man därför vända sina ögon till den tredje historiska stormakten i Östersjöregionen som visserligen också hade haft egna intressen i Estland, men som uppfattades som kulturellt och civilisatoriskt närastående och t. o. m. på något sätt likvärdigt om man tar historien om Yngvar och Sigtuna på allvar. Jag menar förstås Sverige, som sedan länge haft en roll i folkets minne som den estnische bondens beskyddare.

Ett uttryck för denna nya orientering mot Sverige var att omkring sekelskiftet 1900 började

den folkliga idealbilden om den gamla goda svensktiden integreras i den unga estniska nationella historieskrivningen. Den mest inflytelserika av dåvarande estniska historieböcker, Villem Reimans "Estnisk historia" som kom ut i flera delar mellan 1911 och 1913, framställde svensktiden som en enda ljusstråle i det estniska folkets historia under århundraden som hade följt den forna frihetskampen i början av 1200-talet. Svensktiden betraktades som något som hade förebådat den nationella väckelsen och lagt grunden till kulturella processer som först senare kunde nå sin fulla blomstring. Detta perspektiv utgjorde en kritik mot den balttyska historieskrivningen som visserligen hade framställt Gustav II Adolfs kamp för protestantismen och grundandet av Tartuuniversitetet i mycket positiv dager, men däremot varit av lättföreståeliga skäl mycket kritisk mot reduktionen.

Inom den estniska nationalismens smälte denna historiska svenskkärlek samman med det nya sättet att tänka om Estlands geopolitiska läge. Svenskar, till skillnad från tyskar och ryssar uppfattades av den estniska nationella eliten inte först och främst som erövrare, utan som civiliserare och de enda av den estniska bondens många herrar genom historien som hade stått på folkets sida.

Samtidigt som nationella rörelsens ledare skrev i sina texter om esternas olyckliga öde och farliga geografiska läge, ångrade de ofta att Estlands politiska kontakt med Skandinavien hade brutits, först under 1200-talet och slutligen med Nystadsfreden 1721. T. ex. Juhan Luiga skrev år 1906 att om esterna hade blivit kvar under svensk eller dansk makt, hade de år 1906 säkert kommit lika långt i sin utveckling som Norge eller Finland. Tre år senare ångrade Villem Reiman djupt i en av sina skrifter att Estland inte förblivit under den svenska kulturens påverkan, som han trodde skulle ha förvandlat Estland "till den femte medlemmen i de nordiska folkenas familj". Ett år senare skrev Hindrik Prants att 1600-talet hade varit de finsk-ugriska folkenas gyllene som under denna tid hade nästan alla varit under svensk makt. Om det hade förblivit så, trodde Prants att de hade förr eller senare också fått politiska rättigheter eftersom de hade då utgjort en betydande del av den svenska statens befolkning. Det var enligt Prants t. o. m. inte uteslutet att det kunde ha blivit till en personalunion typ Sverige-Norge eller Österrike-Ungern.

Finland hade för övrigt förstås en mycket speciell roll för den estniska nationella rörelsen pga den stora betydelsen som kulturnationalismen mätte till språk- och blodgemenskap. Alla ledare av den tidiga estniska nationalismen hyste varma önskningar att det skulle knytas tätare förbindelser mellan Finland och Estland. Men en frälsarroll liknande Sveriges kunde Finland inte spela. Under den tiden var Finland inte, och hade aldrig varit, någon självständig stat. Det

var endast en autonom del av det ryska riket. Som sådan kunde Finland nog vara en förebild för esternas egna autonomisträvanden, men det kunde inte fungera som bärare av politiska förhoppningar som gick längre än det. Sverige däremot gällde för den estniska nationella eliten fortfarande som en i alla fall potentiell regional stormakt. Det är värt att nämnas att fram till 1905 hade Sverige faktiskt innehaft en imperieliknande ställning pga sin dominans över Norge.

Första världskriget och mellankrigstiden

I alla fall en del av den estniska nationella rörelsen hade under åren före Första världskriget börjat omhulda idén om att Estland av historiska skäl tillhörde Norden. Möjligtvis var det också någon som redan vågat börja drömma om att denna latenta politiska identitet kunde få ett reellt politiskt uttryck i framtiden.

Men om inte tidigare, så när Första världskriget började och det europeiska internationella systemet plötsligt befann sig i rörelse, fanns det några ester som försökte agera i enlighet med denna nordiska dröm. Den mest framstående av dessa självutnämnda politiker var socialisten och nationalisten Aleksander Kesküla som hade blivit känd som en av de mest radikala ledarna av 1905 års revolution i Estland. År 1908 hade han flytt från Ryssland och sedan bott i Tyskland och i Schweiz.

I september 1914 tog Kesküla kontakt med Tysklands ambassadör i Schweiz, Gisbert von Romberg, och presenterade för honom sin politiska plan. Den gick ut på att man skulle stödja de revolutionära krafterna i Ryssland för att försvaga landet innifrån och samtidigt dra Sverige in i kriget på Tysklands sida. Tillsammans skulle Tyskland och Sverige "återerövra" Finland och Östersjöprovinserna som sedan efter kriget skulle bilda en svensk-finsk-estnisk personalunion, möjligtvis tillsammans med de andra skandinaviska länderna. Romberg fattade genast intresse för hans kontakter med de ryska exilbolsjevikerna i Schweiz och samarbetet mellan Kesküla och tyskarna inleds.

Det enda som Kesküla till sist lyckades att fullborda av sina ambitiösa planer var att revolutionera Ryssland. Det var han som först introducerade Lenins namn till tyskarna och övertygade dem att det var just bolsjevikerna, inte de andra revolutionära grupperna i Ryssland, som borde stödjas för detta ändamål. Oktoberrevolutionen ägde rum och dess följder känner alla till. Men någon svensk-finsk-estnisk stat blev det inte av.

Kesküla var dock inte den enda. Ännu tydligare uttryck fick den estniska nationalismens skandinaviska ambitioner i september 1917. Den estniska temporära lantdagen, den första

estniska parlamentliknande församlingen, hade kunnat sammanträda under sommaren 1917. Det hade skett tack vare att Estland efter den ryska februarirevolutionen för första gången i sin historia hade blivit ett autonomt territorium i sina etnografiska gränser.

Den första gången som lantdagen diskuterade Estlands framtida utrikespolitik framförde den estniska nationella rörelsens största ledare, Jaan Tõnisson sin tanke att Estland borde politiskt skilja sig från Ryssland och istället ingå i ett slags Baltiskt Förbund som skulle omfatta alla de baltiska och skandinaviska folken. Enligt Tõnisson skulle föderationen med dess 30 millioner invånare haft bättre utsikter att motstå stormakternas aggression i Östersjöområdet och göra sin röst hörd på den kommande fredskongressen.

Något gehör fick Tõnisson inte genast: hans plan betraktades som orealistisk av de andra lantdagsmännen. Men lite mer än ett år senare, när krigsslutet var nära och Estland ockuperat av tyska trupper gjorde estniska politiker som kunnat fly till utlandet ett nytt försök. Nu ville man intressera Storbritannien och därigenom även Sverige för tanken om Baltiska Förbundet som skulle stå under Storbritanniens skydd och garantera att Östersjön förblir neutralt, dvs att det inte kommer under varken tysk eller rysk makt. I början verkade Storbritannien intresserad, men det ändrade sig snart när kriget tog slut efter ett par veckor. Att väcka Sveriges intresse för planen lyckades inte alls.

Sverige intog från början en mycket försiktig hållning gentemot Rysslands före detta baltiska provinsernas självständighetssträvanden. Den rådande uppfattningen bland svenska politiker var och förblev att så snart Ryssland igen skulle bli starkare, skulle det försöka att återerövra dessa territorier. Därför trodde man att det vore mycket farligt för Sverige att knyta allför nära förbindelser med dessa nya stater, eftersom då kunde även Sverige blit indraget i kriget med Ryssland, som man till varje pris ville undvika. Samtidigt försökte man locka också Finland att välja en ensidig orientering mot Skandinavien på bekostnad av samarbetet med de baltiska staterna, något som lyckades på mitten av 1920-talet. I sista ändan var Estland och Lettland de enda staterna som lyckades inrätta något slags samarbete inom det planerade Baltiska Förbundet, men även det förblev mycket begränsat.

Under Första världskriget, när den estniska nationella rörelsens ledare försökte göra frågan om Estlands framtid till en internationell fråga, hade man i någon mån ändrat sin attityd till Estlands geopolitiska utsikter. Det blev en mer hoppfull stämning än tidigare och ambitionerna växte. Aleksander Kesküla uppfattade ester tillsammans med andra nordbor som naturliga beskyddare av Östersjöns frihet som hade uppgiften att konsolidera östersjöregionen. Samma slags retorik följde planerna kring Baltiska Förbundet: man tänkte

att den tänkta föderationen skulle försvara den europeiska kulturen och humanismen mot både tyska militarismen och ”den bolsjevistiska messianismen” och försäkra Östersjöns frihet.

Kring 1920-talets mitt hade det ändå blivit klart för estniska politiker att man inte kunde väcka Sveriges intresse för det baltiska förbundsprojektet. Men föreställningen om esterna som ett folk kulturellt och politiskt tillhörande Norden levde vidare. Forskningen om svensktiden blev det centrala temat i det nya nationella Tartuuniversitetets historiska avdelning. Alla doktorsavhandlingar i historia som försvarades där under mellankrigstiden – med ett undantag – handlade just om svensktiden. Den svenske kungens besök till Estland år 1929 blev mycket och allmänt uppmärksammat och man gjorde vad man kunde för att knyta kulturella och vetenskapliga förbindelser med Norden.

Efter Hitlers maktövertagande, när den internationella situationen i Europa snabbt började försämrans, fick den nordiska idén en ny politisk uppsving i Estland. En av dess mest framstående förspråkare var geografen Edgar Kant, som år 1934-35 tog upp den svenske geografen Sten De Geers idé om Baltoskandia. De Geers ursprungliga tanke år 1928 hade varit att Norden som region hade geografiska gränser som egentligen var skilde sig från de politiska och omfattade utöver den Skandinaviska halvön och Finland även delar av de baltiska staterna, särskilt Estland. Kant utvecklade denna idé vidare och försökte påvisa att Estlands plats i denna föreställda region var egentligen t. o. m. starkare än De Geer hade trott. Trots att Kant skrev på ett till synes vetenskapligt sätt, är det ändå ganska klart att det i hans argumentation finns drag av politiska önsketänkande. I en svenskspråkig uppsats från 1935, riktad till svenska läsare, slutar han sin geografisk framställning t. o. m. med en upprop för Sverige att ta upp sin historiska mission som Baltoskandia naturliga ledare och *primus inter pares*.

Liknande tankar framkastades av Jaan Tõnissons son Ilmar Tõnisson som år 1937 publicerade två lärda artiklar om Estlands utrikespolitik. Där påstod han att i fall det skulle komma ett nytt krig mot Ryssland, skulle Estlands dåvarande allians med Lettland bli farligt, eftersom han trodde att Sovjetrysslands ambitioner var mycket mer riktade mot Lettland än mot Estland. Däremot trodde han att medlemskapen i de skandinaviska ländernas neutrala block skulle även för Estland öppna en väg till den av stormakterna erkända neutraliteten. Tõnisson påstod dessutom att finnarna på något sätt behövde Estlands finsk-ugriska kulturella stöd i sitt samarbete med Skandinavien och enligt honom vore Skandinavien och Finland överhuvudtaget "de enda platserna där man till en viss grad älskade esterna för deras egen skull".

Egentligen var det snarare tvärtom: det var nog esterna själva som ganska villkorslöst älskade Finland och Skandinavien, medan där ville man desto mindre höra något om politiskt samarbete med Estland, ju farligare den internationella situationen blev. Det är också värt att nämna att samtidigt som Ilmar Tõnissons artiklar publicerades, i februari 1937, kände Estlands ambassadör i Sverige, Heinrich Laretei, sig ännu en gång tvungen att betona att de estniska politikernas idéer om närmare estniskt-svenskt politiskt samarbete var helt utsiktslösa och att estniska diplomater borde helst inte alls ta upp denna fråga för att undvika pinsamma situationer.

Till sammanfattning

Under sekelskiftet 1900 och åren däromkring blev orienteringen mot Skandinavien och Östersjön en av de viktigaste delarna av den estniska nationella ideologin. I början fick denna idé sitt uttryck i ett nytt sätt att uppfatta Östersjöområdets geopolitiska verkligheter. Av Reiman och andra föreställdes esterna inte längre som naturligt isolerade från andra nationer, som Hurt hade gjort, utan Estland blev ett område av livliga internationella relationer som esterna hade deltagit i som likvärdiga med alla andra folk.

Men eftersom esterna hade underkuvats av framför allt den tyska orden under frihetskampen i början av 1200-talet, förlorade de denna sina position som ett östersjöfolk. Först under 1600-talet, trodde man, hade den svenska tiden i Estland återväckt något av den gamla friheten och förebådat en kommande nationella väckelse. Därmed integrerade man den folkliga myten om "den gamla goda svensktiden" i den unga estniska historieskrivningen, som ledde till önsketänkande under Första världskriget och mellankrigstiden att Estlands östersjöidentitet skulle få ett nytt politiskt innebörd. Som Edgar Kant uttryckte det, måste Estland förvandlas till en "naturligt integrerad del av norra Europa" och Östersjön till "Baltoskandias innanhav".

Sverige, Skandinavien och Östersjön har spelat och fortfarande spelar en viktig symbolisk roll för esterna: de representerar möjligheten att vända på Estlands och esternas historiskt olyckliga öde, att fly från de fientliga stormakternas intressesfärer genom en orientering mot Skandinavien och allt det representerar: kulturen, civilisationen, friheten och hoppet för en bättre framtid.

Trots att denna text omfattar tiden endast fram till slutet av 1930-talet, kunde man lika gärna fortsätta. Under de sista seklen av soviettiden och under den sjungande revolutionen under slutet av 1980-talet kom det en ny våg av nordisk orientering su Estland som fick olika

uttryck. Under de senaste tjugo åren har Estlands nuvarande president Toomas Hendrik Ilves ofta hänvisat till samma tanke. Den nyaste utvecklingen var att Estlands nuvarande ledande regeringsparti, Reformierakond framkastade under den senaste valkampanjen i januari sin vision om Estland som "ett nytt nordiskt land" som ett slags ledmotiv för sin kommande politik.

I mångt och mycket är det förstås bara retorik och artighetsfraser. Nu när det finns så många reella kontakter mellan Estland och Norden behöver vi inte bygga vårt samarbete på myter. Men jag tror ändå att någonstans bakom det välfungerande samarbetet som vi har, numera halvglömd, finns det den livegna bondens smärtfyllda längtan att den gode kungen Karl skulle komma tillbaka.

Litteratur

Blumfeldt, Evald, "Den svenska tiden i estnisk historieforskning", *Svio-Estonica* 1:1934, s. 124–137.

Eisen, Mattias Johann, "En svensk kung i estniskt folkminne", *Svio-Estonica* 1935:2, s. 7–16.

Kant, Edgar, "Estland och Baltoskandia. Bidrag till Östersjöländernas geografi och Sociografi", *Svio-Estonica* 1935:2, s. 80–103.

Kuldkepp, Mart, "The Scandinavian Connection in Early Estonian Nationalism". *Journal of Baltic Studies* 2013 44:3, s. 313–338.

Lehti, Marko, "Baltoscandia as a National Construction", *Relations Between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century*, red Kalervo Hovi, Turku, University of Turku, 1998, s. 22–52.

Lehti, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe: Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1999.

Loit, Aleksander, "Die 'alte gute Schwedenzeit' und ihre historische Bedeutung für das Baltikum", *Die baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklugen: Vergangenheit und Gegenwart*, red Carsten Goehrke, Jürgen von Ungern-Sternberg, Basel, Schwabe, 2002, pp. 75–90.